

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Израйилова А.А.

**МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ОРТО МЕКТЕП
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ПСИХОЛОГИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ОРДУ**

Израйилова А.А.

**МЕСТО ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ФОРМИРОВАНИИ ПСИХОЛОГИИ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ШКОЛ**

A.A. Izrayilova

**THE PLACE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE
FORMATION OF PSYCHOLOGY OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS**

УДК: 37.032/004. 37.015.3

Учурда медиа технологиялардын адамга тийгизген таасиринин тынымсыз өсүшүн байкоого болот. Алар балдарга өзгөчө күчтүү таасир этет: ал тургай, жыйырма жыл мурун, бала китеп окугандан көрө, кино көргөндү жакшы көрөт. Бирок, бүгүнкү күндө, маалымат, жарнама, компьютердик технологиялар, электрондук оюнчуктар, оюн консолу ж.б. күчтүү басма сөздүн астында азыркы жаштар барган сайын чындыктан алыстап баратат. Эми, эгер окуучу китеп окуй албай койсо, ал китепканага барбай, планшетине жүктөп алат. Көбүнчө сиз төмөнкү сүрөттү байкай аласыз: жаштардын тобу сейил бакта, аянтта же соода-көңүл ачуу комплексинде отурушат, алар бири-бири менен байланышпай, бардык көңүлү смартфондорго, планшеттерге, ноутбуктарга бурулган. Муну менен талашып-тартышуу кыйын, бирок, мындай билим берүү процессинин экинчи тарабы, балдардын мугалим менен байланышын токтотушу, демек, ой жүгүртүү жөндөмү төмөндөйт. Билим берүү процессин зериктирбөө үчүн жана баланын жаңы билимге суусап турушун ар дайым колдоп туруу үчүн, аны кайра түзгөн оң.

Негизги сөздөр: грамматика, окутуу, психология, уюштуруу, методика, билим берүү, жаңы технологиялар, көндүмдөр, калыптандыруу.

Сегодня влияние медиатехнологий на людей постоянно растет. Особенно сильно они действуют на детей: даже двадцать лет назад ребенок предпочел бы посмотреть фильм, чем прочитать книгу. Однако сегодня информация, реклама, компьютерная техника, электронные игрушки, игровые приставки и так далее. Под сильной прессой сегодняшняя молодежь все больше отдаляется от реальности. Теперь, если студент не может читать книгу, он может загрузить ее на свой планшет, вместо того чтобы идти в библиотеку. Часто можно увидеть такую картину: группа молодых людей сидит в парке, сквере или торговом центре, они не общаются друг с другом, все их внимание сосредоточено на смартфонах, планшетах, ноутбуках. С этим сложно поспорить, но обратная сторона такого образовательного процесса - дети теряют контакт с учителем и, как следствие, снижается их способность мыслить. Учебный процесс лучше перестроить, чтобы он не утомлял и всегда поддерживал тягу ребенка к новым знаниям.

Ключевые слова: грамматика, обучение, психология, организация, методика, образование, новые технологии, навыки, формирование.

Today, the influence of media technology on people is constantly growing. They have a particularly strong effect on children: even twenty years ago, a child would rather watch a movie than read a book. However, today information, advertising, computers, electronic toys, game consoles and so on. Under strong press, today's youth are increasingly moving away from reality. Now, if a student cannot read a book, he can download it to his tablet, instead of going to the library. You can often see the following picture: a group of young people sitting in a park, square or shopping center, they do not communicate with each other, all their attention is focused on smartphones, tablets, laptops. It is difficult to argue with this, but the flip side of such an educational process is that children lose contact with the teacher and, as a result, their ability to think decreases. It is better to restructure the educational process so that it does not get tired and always supports the child's craving for new knowledge.

Key words: grammar, learning, psychology, organization, methodology, education, new technologies, skills, formation.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Сөздүн грамматикалык жагын окутууда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен окуучулардын психологиялык жактан тарбия берүүнүн жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн уюштурулушу жана ыкмасы. Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын орто мектептеринин чет тили сабагы боюнча 5-9 класстарынын окуу-методикалык куралдары, окуу китептери, аудиотасмалар, окууга арналган китеп, мугалимге арналган китеп, колдонмолоруна талдоо жүргүзүлүп, орто мектептердеги окуучуларга англис тилин окуп-үйрөнүүдөгү маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу боюнча педагогикалык эксперимент ыкмалары колдонулду.

Талкулоо. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды пайдалануунун психологиялык жана уюштуруу-методикалык шарттары.

XXI кылымдын алгачкы 20 жылдыгы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын (мындан ары – МКТ) болуп көрбөгөндөй деңгээлге өсүп-өнү-

гүүсү жана аларды ар кандай тармактарда, өзгөчө билим берүү жаатында иш жүзүндө колдонууга киргизүүнүн кеңейүүсү менен белгиленди. Ошону менен бирге заманбап автоматташтырылган тутумдардын объективдүү мүмкүнчүлүктөрү менен окутуунун натыйжалуулугунун ортосунда карама-каршылыктар пайда болууда жана алардын күндөн-күнгө күчөп баратканы байкалууда. Тилдин грамматикалык жагын окутууда психологиялык, жана уюштуруучулук-методикалык шарттарды эске алуу билим берүү процессине жаңы технологияларды максималдуу эффективдүүлүк менен киргизүүгө, окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга, бекем жана терең көндүмдөрдү калыптандырууга мүмкүндүк берет [5].

МКТны колдонуунун психологиялык көйгөйлөрү бардык окуу сабактары үчүн жалпы мүнөзгө ээ жана чет тилдерди окутуунун өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу аныкталат. Окуу процессин автоматташтыруу аркылуу заманбап мектеп үчүн ачылып жаткан мүмкүнчүлүктөрдү толук кандуу ишке ашыруу үчүн окутуу программаларында психологиялык билимди эске алуу шарт [3]. Бул багытта компьютердик окутуунун жалпы психологиялык принциптери төмөндөгүлөр [4]:

1. Билим берүү иш-чараларына байланыштуу мотивациялардын ар түрдүүлүгүн эске алуу. Окутуу мотивдеринин ар түрдүүлүгүнө билим берүү жаатындагы канааттандыруу, стимулдоо, коммуникативдик жана алдыга койгон максаттарга жетишүүгө болгон муктаждыктар, өзүн-өзү реализациялоо ж.б.у.с. кирет. Мындай көп түрдүүлүк маалыматка болгон эмоционалдык каныгууга алып келет жана адамга күч-кубат берет, программа менен бирге аракеттенүүдө пайда болгон оң жана терс тажрыйбаларды эске алууга өбөлгө жаратат.

2. Окутуунун чыгармачылык компоненттеринин көбөйүшү. Компьютердик программалар интеллектуалдык, предметтик-практикалык көндүмдөрдү автоматизм деңгээлине чейин үйрөтүүчү тренажерлор катары гана колдонулбайт. Компьютердин негизинде репродуктивдик гана эмес, чыгармачыл мүнөздөгү ар кандай көйгөйлөрдү чечүүгө болот. Чыгармачылык компоненттер ар кандай деңгээлде ой жүгүртүүнү өз алдынча жөнгө салуу аракеттерин башкарууга, формалдуу-логикалык жана интуитивдик ой жүгүртүү процесстерин курууга мүмкүндүк берет.

3. Окутуу процессин моделдөөдө таанып билүү жана коммуникация биримдиги; ишмердүүлүктү калыптандыруу процессинде когнитивдик жана коммуникативдик аспектилердин өз ара көз карандылыгын эске алуу.

4. Сабактын мазмунун тутумдук-структуралык чагылдыруу. Бул принципти ишке ашырууда окуу пландарын түзүү учурунда студентке конкреттүү

маселелерди чечүү үчүн адекваттуу маани-маңыздуу мамилени тандоодо жардам берүүнү эске алуу, семантикалык позицияларга жана максатка жараша конкреттүү маселелерди чечүүнүн натыйжалуулугун көрсөтүү зарыл.

5. Билим берүү программаларынын натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин толуктугу жана ырааттуулугу. Программалардын эффективдүүлүгүн баалоодо адатта «билимдин сапаты», «жакшы (жаман) эс тутум», баалардын шкаласы сыяктуу бир катар эмпирикалык көрсөткүчтөрдүн негизинде белгилүү бир жалпы көрсөткүчтөр гана эске алынат. Ошол эле учурда окутуу процессинин тутумдук мүнөзү көз жазымда калып, буга байланышкан ар түрдүү кырдаалдардын өзгөрүлмө компоненттери өз ара байланышуу динамикасында камтылбай калууда, мисалга алсак, коммуникативдик максаттардын өзгөрүшү, «персоналдаштыруу» чарасы, психологиялык ыңгайлуулуктун деңгээли ж.б.

6. Адамдын өнүгүүсүнүн курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу. Ар кандай курактык мезгилдерге компьютердик билим берүү тутумундагы мазмунду чагылдыруунун ар кандай жолдорунун дал келүүсү зарыл (башталгыч мектеп жашындагы квази-предметтик оюн формаларынан баштап, орто жана жогорку мектеп курагындагы квази-изилдөө чыгармачыл формаларына чейин).

7. Компьютердик окутуу тутумдарын өздөштүрүү объектисинин мазмунун талдоонун, компьютердин жардамы менен жүргүзүү жогору натыйжа берүүчү жана максатка ылайык билим берүү операцияларын аныктоонун негизинде куруу.

Автоматташтырылган окутуу тутумундагы окуу процессин башкаруунун бул жалпы психологиялык принциптерин чет тилдерди окутууга, анын ичинде, англис тилинин грамматикалык аспектилерин окутууга байланыштуу конкреттештирүү зарыл.

Заманбап мектепте маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу концепциясынын компоненттеринин бири болуп «когнитивдик башкаруу» саналат. Ошону менен бирге, МКТнын дидактикалык натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүнүн катарында чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү да камтылууга тийиш. Бул жерде таанып-билүү иш-аракеттеринин жана аларды башкаруунун эки түрүн айырмалоо зарыл: таанып-билүү иш-аракеттери жана аларды башкаруу процесстери алгоритм сыяктуу жана чыгармачыл болушу мүмкүн. Мындай учурда, таанып-билүү иш-аракетин башкаруу жүзөгө ашырылган, бирок чыгармачыл ой жүгүртүү калыптана элек, ошол эле учурда компьютерлештирилген окуу процессинин максаты ишке ашкан кырдаал орун алгандыгын божомолдоого болот [1,5].

Билим берүүнү компьютерлештирүү контекстинде ой жүгүртүүнүн психологиялык моделинин борбордук позициясы болуп ой жүгүртүүнүн алгоритмдик эмес мүнөзү жөнүндө тезис саналат [2, 4, 6, 12]. Бул тезиске ылайык, чыгармачыл ой жүгүртүүнүн маңызы алгоритмди ишке ашырууга, ал эми анын калыптанышы ушул алгоритмди иштеп чыгууга байланыштуу. Биринчи моделге ылайык, чыгармачылыктын маңызы алгоритм менен эле чектелбейт. Эң алгач бул эски алгоритмдерди жокко чыгаруу жана жаңыларын түзүү, ой жүгүртүүнү мурун өздөштүрүлгөн алгоритмдик процедуралардан айырмалап ишке ашыруу сыяктуу көрүнүшкө ээ. Ой жүгүртүүнүн алгоритмдик эмес модели бул процессти өзгөчөишчара катары көрсөтүп, бул жаатта анын чыгармачыл табиятын чагылдыруучу максаттуу түзүү, маани-маңыздыжана мотивдерди калыптандыруу сыяктуу процесстер ишке ашырылат.

Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен чет тилин окутуу боюнча практикалык иштерди уюштурууда, изилденип жаткан тилдик материалдын лингвистикалык өзгөчөлүктөрүнөн тышкары (ушул диссертациянын биринчи бөлүмүндө каралды) төмөнкү аспектилер эске алынат:

а) калыптанган сүйлөө иш-аракетинин психоллингвистикалык мүнөзү;

б) ар бир окуучунун чет тил окуу материалын өздөштүрүүсүнүн психологиялык мүнөздөмөсү.

Мектепте «чет тилин окутуунун негизги максаты –баарлашуу жөндөмүн жетиштүү коммуникативдик деңгээлде өркүндөтүү» деген позицияга таянуу менен көптөгөн психологдор жана методисттер тил (тренинг) тибиндеги окуу программаларын иштеп чыгуу жана колдонуу тууралуу төмөндөгүдөй сын-пикирлерин билдиришүүдө:

- мындай программаларды «жаттоо жана машыктыруу окутуу куралы» катары гана колдонуга болот [2,6];

- «көбүнчө бул программалар ой жүгүртүү процессин жана адамдын жөндөмүн өнүктүрүүгө эмес, тескерисинче, бихевиористтик принциптерге негизделет же көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү калыптандырууга багытталган программаланган окутуунун машиналык нускасында кайталанат» [6,10].

Биздин оюбузча, мындай билдирүүлөр чет тилин үйрөтүүдө тил көнүгүүлөрүнүн ролун төмөндөтөт. Ушуга байланыштуу, бул көйгөйдү эки өнүгтөн карап

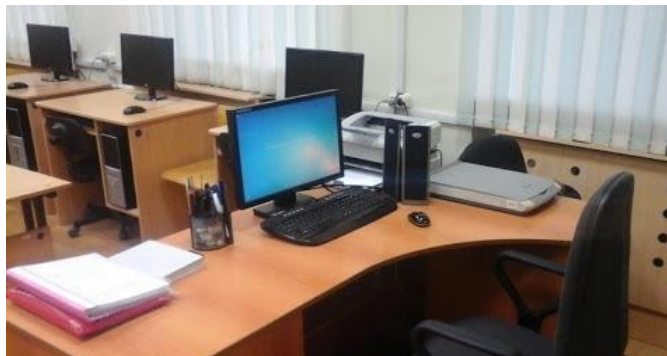
чыгуу максатка ылайыктай сезилет: биринчиден, чет тилин окутуунун программаларынын белгилүү бир түрүнүн педагогикалык маанисине таянуу менен; экинчиден, чет тилдик материал менен иштөөнүн ар кандай этаптары үчүн ар бир конкреттүү программаны дидактикалык баалоо жолу менен.

Психолог Л.И.Анцыферованын пикири боюнча, жаңы иш-аракеттерди калыптандыруу процесси эки стадиядан турат [1,8,15]: колдонмолор тутумун алдын-ала өздөштүрүү жана ушул көрсөтмөлөрдүн негизиндеги иш-аракеттер. Экинчи стадия гана адегенде башкарылуучу өздөштүрүүнү, автоматташтырылган навигацияны калыптандырууну, андан кийин татаал көндүмдөргө өтүүнү, угуучулардын коммуникативдик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнү камсыз кылат. Өз кезегинде бул стадия эки этапка бөлүнөт: шарттуу коммуникациялык көнүгүүлөр жана чыныгы коммуникациялык көнүгүүлөр баскычтары. Биринчи этапты кыскартууга болбойт, анткени бул ассимиляциянын туруксуздугуна алып келет. Бул этап алгоритмикалык мүнөзгө ээ, андыктан көнүгүүлөрдү абдан катаал программага ылайык жүзөгө ашыруу (компьютерде иштеген учурда) материалдын бекем өздөштүрүлүшүн камсыз кылат.

Структуралык көз караштан караганда, компьютердик программа таанып-билүүнүн гана эмес, коммуникативдик аспектилердин да рефлексивдүү компоненттерин камсыздоого тийиш.

Компьютерлештирилген иштин натыйжалуулугу бир катар психологиялык өзгөрүлмөлөргө (иштин мотивдери, мамилелер, эмоциялар, түшүнүү процесси, студенттердин башка жеке психологиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрү) көз каранды жана мотивациялык чөйрөнүн калыптанышы окуу ишинин ийгилиги үчүн зарыл шарт болуп саналат. Ал эми, МКТны колдонууда мотивациянын булактары катары ойлонулган кайтарым байланыштын болушун, тапшырмаларды аткаруунун максатка ылайыктуулугун жана алардын кызыктыруу аспектисин белгилөөгө болот.

Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен предметтик окутуунун чөйрөсү болуп, дүйнөлүк жана ата мекендик маалыматтарга жана жалпы мектеп ресурстарына кеңири мүмкүнчүлүк берген Интернет байланыш түйүнү бар (глобалдык маалыматтык тармакка жетүү үчүн таяныч пункту) Интернет-класс эсептелет (1-сүрөт).

1-сүрөт. Компьютердик технологияларды колдонуу менен предметтик окутуу чөйрөсү.

Ушул эле зонада мектептин медиа китепканасы бар, ал ар кандай маалымат каражаттарында (лента, дискета, CD-ROM, DVD) маалыматтык ресурстарга акысыз жетүү үчүн маалыматтык борбор болуп саналат. Мектептин медиа китепканасы окуучулардын өз алдынча даярдануусуна жана мугалимдердин кесиптик деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзөт. Китепканага видеотека телеборбор, фонотека жана диатека кирет. Видеомагнитофон, видеокамера, сыналгы менен жабдылган видеотекада билим берүүчү видеотасмалардын фонду түзүлүп, видео маалымат менен жекече жана топтук иштөө үчүн жайлар уюштурулат. Фонотекада магниттик жазуулардын фондусу, CD-дисктер бар. Фонотека компьютер жана магниттик жазууларды угуу үчүн керектүү жабдуулар, наушниктер, жеке же топтук иштөө үчүн жумушчу орундары менен жабдылат. Диатеканын фондусу диафильмдерден жана диапозитивдерден түзүлөт. Бул зона диафильмдерди жана диапозитивдерди жекече же топтук көрүү үчүн атайын орундар жана жабдуулар менен жабдылат.

Окуучулар үчүн жумуш орундарын жайгаштыруу жумуштун жекече, жуптук же топтук түрлөрү үчүн ар кандай болушу мүмкүн. Окуучулардын өз ара аракеттенүүсүнүн жекече жана фронталдык формаларын эске алуу менен, иштин түрлөрү күндүзгү (класстык система жана класстан тышкары иш), сырттан (дистанттык окутуу) чейин өзгөрүлө тургандыгын белгилөө керек.

Бул зонада инсандар аралык ортомчулуктун ар кандай формаларын ишке ашыруу төмөндөгү жолдор менен жүргүзүлөт:

- оозеки байланыш (телеконференциялар) жана алыскы жазуу жүзүндөгү байланыш (электрондук почта),
- жекече баарлашуу (жеке кат алышуу) жана топтук байланыш (билдирүү тактасы).

Экинчи жана үчүнчү окуу зоналарына жооптуу адамдар бекитилет. Алардын милдеттерине зонада жайгашкан компьютердик жабдуулардын иштешин

камсыз кылуу, программалык камсыздоонун үзгүлтүксүз иштеши, ошондой эле ушул зонада иштеген бардык окутуучулардын жана студенттердин ишмердүүлүгүн координациялоо кирет. Бул ресурстарды билим берүү максатында натыйжалуу пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Окуу-усулдук камсыздоонун чөйрөсүнө окуу методикалык адабияттардын китепканасы, окуу куралдары, көргөзмө жана тема боюнча таратылуучу материалдар кирет. Бул чөйрө компьютер, компьютер каталогу, көчүрмө шайманы менен жабдылат.

Ар кандай зоналарда сабактарды жана класстан тышкары иш-чараларды өткөрүү мектеп инфраструктурасын максималдуу эффективдүүлүк менен ишке ашырууга жана билим берүү мекемесине жеткиликтүү техникалык каражаттардын паркын толугу менен уюштурууга мүмкүндүк берет. Бардык зоналарды сарамжалдуу пайдалануу үчүн сабактын максаттарына, милдеттерине, календардык-тематикалык пландаштырууга ылайык класстарды жумушка орноштуруунун графиги түзүлөт.

Билим берүү процессине МКТны киргизүү үчүн методикалык шарттарды иштеп чыгууга жана түзүүгө өзгөчө көңүл буруу керек.

Билим берүү аспектинин мазмуну окуучунун баарлашуу каражаты катары өздөштүрүшү үчүн зарыл болгон сүйлөө көндүмдөрүнөн – сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу, ошондой эле баарлашуу жөндөмүнөн турат [11,16]. Өз кезегинде, ар бир көндүмгө үйрөнүүнүн объектисине айланган белгилүү бир көндүмдөр кирет.

Демек, грамматикалык көндүмдөрдүн калыптанышы сүйлөө түрлөрүнүн жана тилдин башка аспектилеринин үстүнөн иштөө процессинде пайда болот.

И.Н. Верещагина менен О.В. Афанасьеванын (1-4, 5-8-класстар) окуу материалдарынын өзгөчөлүгү болуп окутуунун коммуникативдик багыты, тилдин ар кандай аспектилери өз ара байланыштырып окутуу жана окуучулардын филологиялык кругозорун кенейтүү (6-класстын окуу материалдарынан баштап) саналат.

Л.В. Хрусталева менен В.Н. Богородицкаянын окуу-методикалык топтомдорунун сериясы чет тил маданиятын коммуникативдик окутуу концепциясынын негизинде түзүлгөн. Бул курстарда англис тилин окутуунун жаңы ийкемдүү системасы сунушталат, ал чет тилинин жаңы билим берүү стратегиясына жооп берет. Бул топтомдун өзгөчөлүгү болуп өз тилинде сүйлөгөн адистер профессор Кит Роусон-Джонс жана Улуу Британиялык Элисон Савейж менен биргеликте түзүлгөндүгү саналат. Мунун натыйжасында биринчи планга тилге окутуунун таанып-билүү жана өнүгүү аспектилерин чыгат, окутууну индивидуалдаштыруу камсыз кылынат, окутуунун комплекстүү жана социалдык-маданий ыкмалары ишке ашырылат.

Жогорудагы авторлордун окуу-методикалык куралдарынын курамы ар башка: окуу китеби, эмгек китепчеси, аудиотасмалар, окууга арналган китеп, мугалимге арналган китеп. Айрым окуу материалдары маданият таануу боюнча колдонмолорду, тесттик тапшырмалардын жыйнагын, жазуу көндүмдөрүн иштеп чыгуу үчүн колдонмолорду ж.б. камтыйт.

Ошону менен бирге, окутуунун жана окутуунун методикасынын кыйла калыптанган структурасын эске алганда, бул окуу-методикалык куралдардын бир катар кемчиликтерин белгилеп кетүү зарыл:

Жогорудагы кемчиликтерди четтетүү, мектеп окуучуларында программалык максаттуу көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү калыптандыруунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында билим берүү процессине МКТны киргизүүнүн методикалык зарыл шарттары аныкталды.

Корутунду. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды пайдалануунун психологиялык жана

уюштуруу-методикалык шарттарын изилдөөдөн төмөндөгүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

1. Чет тилдерди окутууда МКТны комплекстүү колдонуу терең ойлонулган теориялык негизсиз ишке ашып жаткандыгы маалым болду.

2. Изилдөөлөр МКТны пайдалануунун психологиялык максатка ылайыктуулугун эске алуу менен билим берүү максатында окуу-методикалык комплексин түзүү идеясын ырастады.

Адабияттар:

1. Гребенникова М.С., Чанакоев Ү.Ч. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-класстарында кайра иштелип чыккан француз тили окуу китеби. - Бишкек, 2017.
2. Елухина Н.В. 6-11 класстарда мурда басмадан чыккан кыргыз жана орус мектептери үчүн француз тили жана тереңдетип окутулган мектептер үчүн. - Бишкек, 2012-ж.
3. Клементьева Т.В., Монк Б. «Счастливый английский». - Бишкек, 2016.
4. Слободчиков Б.А. окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-класстары үчүн окуу китеби. - Бишкек, 2017.
5. Старков А.П. окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде 5-класс үчүн англис тили окуу китеби. Бишкек, 2016.
6. Сыдыкова Б., Жокушева Ж. Англис тили боюнча кошумча окуу китеби (9-10-11) класстар үчүн. - Бишкек, 2009-ж.
7. Сыдыкова Б., Жокушева Ж. Англис тилинин морфологиясы жана синтаксиси боюнча колдонмо жалпы орто билим берүүчү мектептер үчүн. - Бишкек, 2008-ж.
8. Темиралиев А. Өз алдынча англис тилин үйрөнүү боюнча колдонмо «Good luck» жалпы билим берүүчү мекемелер үчүн. - Бишкек, 2008-ж.
9. Шангереева Э.Х., Базарбаева А.Б. 3-класс үчүн немец тили окуу китеби. - Бишкек, 2014.
10. Исакова Ж.Ж., Кыдыралиев А.Т., Турдубекова А.С. Информационные технологии как один из ключевых факторов формирования работы высших учебных заведений в кризисный период. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. № 3. С. 238-242